

Ko je sve odgovoran za Srebrenicu

"Sumrak nekažnjivosti: Suđenje za ratne zločine Slobodanu Miloševiću", DŽUDIT ARMATA

(Twilight of Impunity: The War Crimes Trial of Slobodan Milosevic by Judith Armatta, Duke, 545 pp, August 2010)

PIŠE: DŽEFRI NAJS

Slobodan Milošević preminuo je u martu 2006. godine, nekoliko meseci pre planiranog okončanja suđenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY - *Haški tribunal*). Taj sudski proces, u kome sam vodio tim Tužilaštva, već je tada trajao više od četiri godine. Iako presuda nije mogla biti doneta, iza ovog suđenja ostala je ogromna i sada, najvećim dijelom nedostupna arhiva dokaza: audio i video snimci svakog od svedoka sa kompletnim transkriptima, zajedno sa brojnim dokumentima, video zapisima i ostalim dokazima iz tog vremena. Za advokate, to suđenje je iza sebe ostavilo nove pravne pouke (*jurisprudenciju*), uključujući proceduralne inovacije koje se već koriste na suđenjima koja se još odvijaju pred Haškim tribunalom i drugim međunarodnim krivičnim sudovima.

Samo nekolicina novinara redovno je pratila sudske procese u Hagu. Džudit Armata (*Judith Armatta*) bila je jedna od njih, i redovno je izveštavala za Koaliciju za međunarodnu pravdu (*Coalition for International Justice*) od 2003, do 2006. godine. Armata je želela da Tribunal bude delotvoran. I više od toga, ona i drugi poput nje bili su odlučni u nameri da prisustvuju dokazivanju krivice i osudi, kako Miloševića tako i drugih optuženih.

Svi sudski sistemi koji dobro funkcionišu rade tako zato što su pod dobrim nadzorom: vlada, parlamenata i, što je najvažnije, revnosnih medija. Međunarodni sudovi koje su utemeljile Ujedinjene nacije (UN), i stalni Međunarodni krivični sud (ICC) osnovan 2002. godine, su oslobođeni ovakvih kontrola. UN nisu vladina institucija koja bi bila spremna kritički analizirati rad svojih sudova. Unutar UN, kritike nisu dobrodošle. Generalna skupština nije parlament u kome zastupnik može

skrenuti pažnju javnosti na neki konkretan propust sudstva. Što se tiče medija, međunarodni krivični sudovi su uglavnom interesantni u zemljama gde su počinjeni zločini za koje se osobe terete i u kojima su počinio i žrtve živeli. Nakon Miloševićevog hapšenja i početka suđenja, malo je toga što se dešavalo u Tribunalu privuklo pažnju međunarodne javnosti, izuzev izveštavanja o hapšenju Radovana Karadžića 2008. godine, nakon 12 godina provedenih u bekstvu, i stalnog neuspeha Srbije da uhaspi i izruči generala Ratka Mladića Hagu. Svetski mediji - za razliku od medija u zemljama bivše Jugoslavije - najvećim delom su indiferentni. Postoji stvarna potreba da kritički orijentisani, pa čak i skeptični novinari nadziru suđenja za ratne zločine. Pretpostavka nevinosti teško da bi igde mogla biti važnija nego prilikom izveštavanja o suđenju čoveku koji je bio toliko nesposoban u vođenju vlastite odbrane koliko je to bio Milošević, i koji je umro pre izricanja presude.

Armata je posvetila svoju knjigu ser Ričardu Meju (*Sir Richard May*), engleskom sudiji koji je predsedavao suđenjem sve do neposredno pred kraj izlaganja slučaja Tužilaštva, u februaru 2004. godine, i koji je preminuo nedugo zatim. Uprkos tome, većina njenih kritičkih komentara usmerena je prema neuspehu sudija u reformisanju proceduralnih pitanja u meri u kojoj je to tražilo Tužilaštvo, i čvršćem disciplinovanju Miloševića u vođenju vlastite odbrane. Staje na moju stranu u 'mrzovoljnim' sučeljavanjima koja sam imao - učestalijih no što se sećam - sa sudijom Robinsonom, koji je preuzeo dužnost predsedavajućeg sudije kada je Meja (*May*) zamenio lord Bonomi (*Bonomy*) iz Škotske. To mi je drago, ali u njenoj velikodušnosti prema Tužilaštvu ona propušta jednu važnu stvar. 'Advokati', primetio je Mej (*May*), 'uvek smatraju da je sudija pogrešno shvatio, a sudija uvek misli da su advokati pogrešno shvatili'. Da li Armata zaista pravedno razmatra stajalište Suda kad kritikuje sudije zbog odbijanja različitih proceduralnih i materijalnih prigovora koje sam ja

uložio u ime optužbe? UN su obavezale sudije da svaki sudski postupak vode u skladu sa (možda neprikladnim) optužnim modelom koji se primjenjuje u Velikoj Britaniji (*Ujedinjenom Kraljevstvu*), SAD i mnogim drugim zemljama, gde tužilac može dokazati sastavne elemente optužnice, i gde optuženi pokušava blokirati te dokaze. Sudije u optužnom, ili akuzatornom sistemu se ne bave, strogo uzev, ustanovljavanjem 'istine': njihov zadatak je da nadziru pokušaje potvrđivanja i osporavanja dokaza i pravednost ovog procesa je ključna u postizanju uspješne presude.

Haški sud se morao nositi s do tada najvećim suđenjem bivšem šefu države, odnosno sa suđenjem Miloševiću zbog postupaka učinjenih u tri rata vođena tokom perioda od osam godina. Ne začuđuje činjenica da je sud bio oprezan. Tokom suđenja, na odluke suda o prihvatljivosti dokaza, o rasporedu, i o Miloševićевой želji da se sam zastupa, ulagane su žalbe Žalbenom veću samog Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Pažljivu - mada možda zakasnelu - odluku da se Miloševiću nametne profesionalna advokatska pomoć je efektivno poništilo to veće, zbog čega se činilo da je Milošević trijumfovao nad sudijama. Da je došlo do presude, i na nju bi neizbežno bila uložena žalba - verovatno bi obe strane uložile žalbu, iz različitih razloga - Žalbenom veću za koje se činilo da nije sposobno da se složi s odlukama sudija koje je nadziralo.

Imajući sve to na umu, sudije su morale biti pažljive. Miloševiću je, nesumnjivo dato dovoljno proceduralne slobode. Do kraja suđenja data mu je svaka prilika da vodi svoju odbranu po svojoj želji, unutar liberalne ali razumne konstrukcije proceduralnih pravila koja sudije nisu mogle promeniti. To što, na primer, nisu dozvolili da 'snimak Škorpiona' (o čemu ću opširnije ubrzo) bude prihvaćen kao dokaz, ili da ja unakrsno ispitam svog svedoka na način koji bi zadovoljio i Armatu i mene, nije relevantno. Želeli su biti sigurni da suđenje neće biti podložno žalbama po osnovu toga da je bilo proceduralno nepravilno.

Armata pripisuje osobine lordu Bonomiju na osnovu njenog shvatanja njegove reputacije u Škotskoj, ali njeni nalazi nisu u skladu s mojim mišljenjem da je bio strog, ali apsolutno pravedan prema svakom optuženiku, ma koliko se njegova odbrana činila neverovatnom: osobine koje su u potpunosti prikladne suđenju u slučaju Milošević, pomislilo bi se. Ona je sklona sve svedoke i dokaze protiv Miloševića prihvatati gotovo bez proveravanja. Njen prikaz onoga što se desilo u Srebrenici - ili, tačnije, njen prikaz sudskog prikaza onoga što se desilo u Srebrenici - je stoga manje uverljiv. Takođe, nadopunjuje svoj prikaz dokaza materijalom koji nije priložen u dokazima. Na primer, oslanja se na ono što Karl Bilt iznosi u svojoj knjizi *Peace Journey (Misija mir)* o Miloševićевой ulozi u Srebrenici, mada to nikada nije provereno u sudnici.

Svedočenje generala Veslija Klarka predstavljalo je naročite teškoće. On je svedočio pod okriljem Vlade SAD zbog dogovora koji su godinama pre toga sklopljeni s uredom tužioca. Mada je već ranije napisao knjigu u kojoj se govorilo gotovo o svemu o čemu smo želeli da svedoči, on nije mogao svedočiti bez dopuštenja Amerike, ili su tako tvrdili. Njegovo je svedočenje isprva bilo privatno, i nije prikazano javnosti dok ga u Vašingtonu nisu 'prečešljali', tražeći pasuse koje treba isključiti iz razloga bezbednosti. Svi drugi svedoci koji su se brinuli za bezbednost oslanjali su se na 30-minutni razmak između svedočenja u sudu i video prenosa, što je njihovim advokatima omogućavalo da rediguju osetljive delove. Jedinostvena 'privilegija' koju je uživao Kark možda nije bila njegov izbor, ali je pokazala moć koju su određene vlade imale nad sudom.

Klark je posedovao jedan ključni dokaz. Razgovarao je s Miloševićem, i u tom razgovoru Milošević je rekao da je pokušao sprečiti generala Mladića u Srebrenici: 'Upozorio sam Mladića da to ne radi, ali nije me slušao', rekao mu je Milošević, kaže Klark. Klark 'to' tumači kao aluziju na masakr oko 8000 muškaraca i dečaka u Srebrenici, a ne na samo

uzimanje grada. Armata je morala čekati da SAD dozvole sudu da objavi snimak Klarkovog svedočenja pre no što je mogla otkriti šta je rekao, ili način na koji je to rekao. Nije mogla videti ispitivanje i unakrsno ispitivanje Klarka u sudu - kako smo mi to videli - i možda je se ne može kritikovati zbog toga što nije razmotrila druga tumačenja reči koje Klark citira. (Milošević je porekao da ih je uopšte izgovorio). Armata uopšte ne uzima u obzir neobične okolnosti koje okružuju Klarkovo svjedočenje - uključujući i pismo preporuke koje je u posljednji trenutak faksom poslao predsednik Klinton - koje su mogle zabrinuti sudije više no što je to pokazivao video snimak svedočenja. Armata Klintonov faks vidi kao dokaz Klarkovog integriteta, ali mi koji smo bili u 'akvariju' sudnice - s dramatičnim ali verovatno bespotrebno neprobojnim staklom koje nas odvaja od javnosti i novinara - mogli smo bolje proceniti atmosferu u sudu. Koliko bi situacija bila drugačija da je Klark svedočio na način na koji su svedočili svi ostali?

Armata, takođe neprecizno prenosi pokušaje da se u sudu predstave beleške Vrhovnog saveta odbrane Srbije, koje su pokrivala osam godina sastanaka Miloševića i drugih i koje su, između ostalog, pokazivale razmere vojnog i paravojnog angažmana Srbije u Bosni. Beleške su bile od ključne važnosti za slučaj, i nije postojalo nikakvo ugrožavanje interesa državne bezbednosti koje bi opravdalo to što nisu predstavljene u celini i javno: ustvari, kao članica UN, Srbija je imala dužnost da ih preda. Ipak, moji pokušaji da te dokumente dobijem od Srbije, uz pristanak, bili su neuspešni. Usledio je sudski postupak koji je za cilj imao izricanje naredbe da se predaju. Taj postupak je bio veoma blizu zaključenja kada je Karla del Ponte, tada vrhovni tužilac Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, bespotrebno i u suprotnosti s mojim pismenim savetom, putem pisma sklopila dogovor sa srpskim ministrom inostranih poslova Goranom Svilanovićem, obećavši da neće uložiti prigovor ukoliko bi srpske vlasti zatražile da određeni delovi dokumenata dobiju 'zaštitne mere' koje bi ih zaštitile od očiju javnosti - sudije bi ih mogle videti u celosti. Armata prihvata da je Del Ponte želela da dokumenti budu u celini i javno predstavljeni, mada to nikada nije pokušala postići. Armata ne otkriva izvor svojih informacija, i nije me kontaktirala da proverim kako se ja sećam tih događaja. Da je to učinila, ja bih joj rekao da je moj tim pokušao na svaki proceduralni

način ukinuti to ograničenje i ispraviti grešku koju je načinila Del Ponteova.

Posledice postupaka Karle del Ponte postale su jasne u februaru 2007. godine, kada je Bosna i Hercegovina efektivno izgubila tužbu za genocid protiv Srbije na Međunarodnom sudu pravde, nakon što je taj sud odlučio ne tražiti potpune beleške od Srbije, zadovoljivši se, umesto toga, 'zacrnjanim' verzijama koje je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju stavio na raspolaganje javnosti.

U jednoj od završnih beleški, Armata sugerise da je nedavna rasprava o 'zaštiti' ovih dokumenata bila 'zajedljiva'. Ja nemam pojma otkud joj to: sve što je na tu temu napisano počinje činjeničnim prikazom pisanog dogovora između Del Ponteove i Srba. Svilanović je priznao da su dokumenti zacrnjeni kako bi se informacije uskratili sudijama u Međunarodnom sudu pravde. U članku koji je objavila u *Njujork tajmsu* 9. aprila 2007, Del Ponteova je priznala da mu je pisala, ali tvrdi da smo 'mi'

odlučili dozvoliti preduzimanje zaštitnih mera. Ja sam jasno rekao da je ona postupila tako uprkos mom izričitom savetu da to ne čini. Nakon što je razotkrivena njena uloga u cenzuri ovih dokumenata, Del Ponteova, koja je tada još uvek bila vrhovni tužilac, je bezuspešno pokušala javnosti obznaniti odluke sudija o zaštiti dokumenata, možda u pokušaju da prebaci odgovornost na sudije. Bivši portparol Karle del Ponte, Florens Artmann, je zatim objavila pojedinosti ovih odluka u svojim memoarima, zbog čega joj je Tribunal sudio, osudio je, i naplatio joj kaznu za nepoštovanje suda, uprkos tome što je mnogo relevantnog materijala bilo dostupno u javnom domenu. Armata je trebalo da izostavi tu epizodu, ako je nije mogla temeljito istražiti.

Sledeću ozbiljnu grešku pravi kad u istoj završnoj beleški tvrdi da su se 'sve tri osobe' - dvoje drugih, i ja - 'složile da su zapisnici VSO ustanovili umešanost Srbije u planiranje napada na Srebrenicu i masakra koji je usledio'. Ja se ni s čim takvim nisam složio. Ponavljam ono što sam rekao u intervjuu u martu 2010. godine:

Ovi dokumenti, mada značajni, ne čine jedinstvenu glavninu dokaza koja bi jednom zasnogda objasnila šta se desilo (u Srebrenici) i ko je bio kriv. Ono što oni nude je mnogo širi kontekst i pružaju neka veoma vredna svedočanstva o stvarima koje su rekli Milošević i drugi. U neredigovanoj formi bi sve zainteresovane (ne samo vlade i

advokate] usmerili na druge dokumente koji nikada nisu dostavljeni i koji bi mogli biti otvoreniji i direktniji od reči onih pristunih na sastancima VSO, koji su znali da njihove reči beleži stenograf.

Armata se nekritički odnosi prema načinu na koji smo mi postupali, to jest pogrešno postupali, s najboljim dokazom u celom slučaju: video snimkom koji je otkrio da je Milošević ustanovio paravojne Crvene beretke već u maju 1991, kako bi se borile u drugim republikama bivše Jugoslavije. Svedok kog smo pozvali, Kapetan Dragan, vođa paravojne jedinice, je prevario advokate i istražitelje, navodeći ih da misle da se mogu pouzdati u to da će on 'dostaviti' video zapis događaja koji dokazuje Miloševiću umešanost, i kome je i on sam prisustvovao. Međutim, izneverio nas je. U svedočenju je porekao svoju potpisanu izjavu, i, u najtragikomičnijoj sceni suđenja, pokušao javno opozvati sve što je rekao, a što je bilo štetno po Miloševića. Armatin entuzijazam za svaki dokaz protiv Miloševića - a ovaj je video snimak bio izuzetno štetan - navodi je da prevede ogromnu grešku koju je načinio ured tužioca: kako je naš tim mogao tako lako biti prevaren, kako nas je svedok mogao prevariti? Ali Armata nas je sve oslobodila krivice. Da li bismo trebali biti oslobođeni? Kapetan Dragan nije bio jedini svedok posredstvom koga smo mogli ponuditi ovaj dokaz krivice.

Drugi video snimak, o drugoj paravojnoj grupi, Škorpionima, je bio naš najbolji 'ne-dokaz'. Pokazivao je ubistva šest mladića ili dečaka tokom masakra u Srebrenici. Taj snimak je bio neizmerno vredan, jer je jasno pokazivao da je ubistva u Bosni izvršavala grupa kojom je nedvosmisleno upravljano iz Beograda. Ja sam nekoliko isečaka tog snimka prikazao tokom unakrsnog ispitivanja svedoka odbrane, policijskog generala Obrada Stevanovića. (Iste te večeri je taj snimak u celosti prikazan na RTS Srbije: govori se da je nakon toga većina Srba promenila mišljenje, jer su pre toga verovali da je masakr u Srebrenici propaganda koju šire njihovi politički rivali i Zapad). Armata ispravno kritikuje sudije zbog odbijanja da ovaj video snimak prihvate kao dokaz, na osnovu činjenice da se pojavio prekasno tokom suđenja. Taj dokaz je naprosto bio previše važan da bi ga se isključilo. Nažalost, međutim, ona nudi netačan prikaz toga kako je traka došla u ruke Tužilaštva, ponavljajući priču da ju je predala Nataša Kandić, aktivistkinja za ljudska prava iz Beograda. Prava priča o tome kako smo došli do video snimka

ne može biti ispričana. Pravnici - kao i novinari - imaju dužnost da štite svoje izvore.

Na drugom mestu Armata tvrdi da je ured tužioca primio informacije o postojanju prisluškivanih telefonskih razgovora između Miloševića i Mladića koji su navodno, pokazivali Miloševiću odgovornost za Srebrenicu. Po svemu sudeći, Sjedinjene Države Amerike su kontrolisale prisluškivanja, jer Del Ponteova navodi da je pisala Vašingtonu, tražeći snimke. Najs je tražio pomoć suda, mada kaže da još uvijek nije siguran da takvi snimci postoje.

Mnogo javno dostupnog materijala naizgled pokazuje da su takvi prisluškivani razgovori postojali - pogledajte, na primer, internet stranicu novinara Andreasa Cumaha, ili izveštaj vlade Holandije, koji beleži da je Al Gor čitao odlomke iz tih razgovora na sastanku visokih zvaničnika. Moj tim je načinio svaki zamislivi napor da ih se domogne, ali na svakom koraku bivali smo blokirani. Kada nam je nedostajalo samo nekoliko dana do dobijanja konačnog naloga suda, Del Ponteova je dobila upute od spoljnog izvora da povuče zahtev i učinila je kako joj je naloženo. Armata kaže da su ovi transkripti važni, ali da nisu bili strogo relevantni za suđenje. Ne mogu se složiti. Ako su SAD savetovale Miloševića da dozvoli Mladiću, ili ga potakne da preuzme Srebrenicu, kao što mnogi tvrde, genocidne namere bi bilo teško ili nemoguće utvrditi. Ono što je on znao o onome što će se desiti bilo bi tek malo bolje od onoga što je Zapad znao, ako su slušali njegove telefonske razgovore s Mladićem. Prema Tužilaštvu, Milošević je bio kriv za genocid, jer je nastavio podržavati Srbe u Bosni kada je zločinački rezultat postao očigledan: bila bi sramota, u najmanju ruku, da se otkrilo da je znanje kojim je raspolagao Milošević bilo takođe na raspolaganju i Zapadu. Da li bi Zapad mogao biti podjednako kriv za genocid - ako je to po zakonu bio genocid?

S tim u vezi postojao je još jedan problem. Optuženom bih morao otkriti, pre kraja suđenja, da postoji spoljno telo koje ne želi da mi znamo za prisluškivanja i koje je imalo moć da nas spreči da dođemo do istine. Kakvu bi prednost Milošević mogao dobiti iz te informacije? Armata se retko bavi tim pitanjima ili ranjivošću suda na neprikladne pritiske iznutra - možda zbog toga što su naši naponi da ih zadržimo u tajnosti bili uspešni.

Kao još jedan primer realiteta uslova u uredu tužioca, veoma blizu kraja slučaja, ja i još jedan britanski advokat dobili smo upute da od Miloševića sakrijemo informacije na koje je on imao apsolutno pravo. Bili smo u potpunosti kompromitovani na način koji jasno pokazuje prednosti pravnih sistema nezavisnog advokata - kakve imamo u Ujedinjenom Kraljevstvu - i izloženost korupciji institucionalnog tužioca. Mada je naša dužnost da otkrijemo te informacije bila jasna, takođe smo morali poštovati upute linijskog upravljanja koje nam je dala Del Ponte, koja je rekla da, ako mi nismo spremni čutati 'postoje mnogi advokati koji bi uradili kako im se kaže'. Del Ponte je izložila svoj stav predsedniku Tribunala, koji ju je podržao. Treći ogranak Tribunala, po statusu jednak tužiocu i 'većima' sudija, bio je registar koji se bavi sudskom administracijom. Dva čoveka na vrhu su mogla samo kršiti ruke. Obratio sam se visokom britanskom advokatu vlade u ove svrhe, 'pravnom savetniku' Ministarstva spoljnih poslova, i razgovarao s njim telefonom dok je bio u Tanzaniji. Da li bi mogao zahtevati od suda koga je delimično i sam stvorio da se drži vladavine prava? 'Sami ste,' rekao je. (*Snalazite se sami.*)

Advokatska komora Engleske i Velsa bila je konstruktivnija. Iz njihove komisije za profesionalno ponašanje - ne postoji ništa u sistemu UN s čim bih je mogao uporediti - rekli su mi da odmah moram napustiti slučaj, ukoliko se situacija ne može popraviti, što sam već i sam znao. Na sastanku drugih višerangiranih advokata i Del Ponteove iskazana je nervozna podrška mom stavu. Ali, kad sam izašao sa sastanka, niko drugi nije izašao za mnom. Ja sam zatim svim relevantnim sudijama u Tribunalu poslao memorandum u kom sam iskazao svoj stav: time je zastoj prevladan. Done-ta je odluka koja je dozvolila otkrivanje informacija Miloševiću, u simboličkoj mjeri koja nam je ostavila blagi privid ugleda kad smo odustali od ostalih svedoka optužbe i 'zaključili svoj slučaj', pre nego što smo u javnosti otkrili informacije koje smo sada dostavili Miloševiću. Ovakva iskustva dovode u pitanje prikladnost UN da vodi krivična suđenja pojedincima.

Još jedan problem s kojim se suočava Armata i svako ko piše o suđenju Miloševiću, je to što nije bilo mnogo toga po čemu su ljudi kojima se u Hagu sudilo za ratne zločine bili zaista nadprosečni; niti su njihovi zločini, ma koliko da su užasni, bili toli-ko *izuzetni/neobični*. Nema svrhe demonizovanje

Miloševića kao 'krvoloka s Balkana': tabloidski opis koji se pojavljuje na leđnoj korici Armatine knjige - ni na koji način ne poboljšava naše shvatanje situacija u kojima političari mogu mobilisati najgore instinkte svojih sunarodnika, naizgled nemajući nikakvu svest o vlastitoj krivici ili odgovornosti.

Milošević je bio pravnik, bankar i bivši komunistički aparatčik. Očito je bio pаметan: mogao je ispravljati (uvek u vlastitom interesu) simultani prevod svedočenja na engleski u sudu, i s određenom veštinom iscrpljivati svedoke u unakrsnom ispitivanju. Nije imao ekstremne ideološke stavove i jednostavno se grčevito držao vlasti kad mu je ponuđena, i uživao je u njoj. Delovao je, delimično, putem administrativne mašinerije koja mu je omogućavala da ostane udaljen od zločina koje su činile srpske milicije - što je uobičajena privilegija moćnih. Ali, takođe, imao je tajne bilateralne odnose koji su od neželjenih pogleda skrivale neke, možda većinu, stvari koje je činio. Možda se mogao osloboditi odgovornosti - možda je čak imao priliku da ga se doživi kao državnika nakon Dejtonskog sporazuma 1995. godine - da njegova povezanost sa zločinima počinjenim u ranijim ratovima s Hrvatskom i Bosnom nije bila dokaziva (kao što je verovatno bila). Vlastito uništenje je osigurao ekscesima, za koje je očigledno sam dao odobrenja, onim na Kosovu 1998, i 1999. godine.

Da li će nas Armatina knjiga, ili druge slične, imalo približiti postizanju cilja koji je možda i najvredniji i, verovatno najlakše ostvariv od ciljeva koje su postavili ovi sudovi, što bi bilo izlaganje registra dokaza i svedočenja koji bi se mogao koristiti za opravdavanje pravovremenije i odlučnije političko i vojno delovanje u budućim sukobima sa sličnim potencijalom za ratne zločine? Možemo se nadati da hoće. Ali, moramo shvatiti da ne postoji dokaz da mogućnost kažnjavanja sprečava potencijalne počinitelje masovnih zverskih zločina. Kao što je istakla Hana Arent, 'nijedna kazna nikada nije imala dovoljnu moć da odvрати nekoga od činjenja zločina. Naprotiv, kakva god da je kazna, nakon što se određeni zločin po prvi put pojavi, njegovo je ponavljanje verovatnije no što je ikad moglo biti njegovo prvobitno pojavljivanje.'